

Fornkristen gudstjänst

Liturgins utveckling under kyrkans första två århundraden

Innehållsförteckning	Sida
INLEDNING OCH SYFTE	3
METOD	3
SYNAGOGAN: DEN KRISTNA GUDSTJÄNSTENS JUDISKA RÖTTER	4
HISTORIK	4
NYA TESTAMENTET: GLIMTAR AV DEN URKRISTNA GUDSTJÄNSTEN	5
DEN HELIGE ANDES NÄRVARO	6
MUSIK.....	7
NATTVARDEN	7
SÖNDAGEN.....	8
DIDACHE: KARISMATISK LANDSORTSFÖRSAMLING (90 E. KR.?)	9
NATTVARDEN	9
LÄRARE OCH UNDERVISNING	11
PLINIUS BREV: HEMLIGA SAMMANKOMSTER (112 E. KR.)	11
JUSTINUS MARTYREN: DEN FÖRSTA GUDSTJÄNSTBESKRIVNINGEN (156 E. KR.)	13
GUDSTJÄNSTENS STRUKTUR	14
ORDETS GUDSTJÄNST	15
KYRKANS FÖRBÖN	15
FRIDSKYSSEN	15
FRAMBÄRANDET AV GÄVORNA	16
NATTVARDSBÖNEN	16
GEMENSKAP.....	17
SLUTSATSER	17
LITTERATURFÖRTECKNING	19

Inledning och syfte

Varje söndagsmorgon, när natten viker undan och dagen gryr över vårt land, samlas de troende i kyrkor, bönhus och kapell för att tacka och tillbe honom som i begynnelsen lät ljuset lysa fram och besegra mörkret. I den ena kyrkan engagerar den högtidsskrudade prästen sin församling i mässande växelsång medan de urgamla orden stiger mot himlen, i den andra ropar den jeansklädde predikanten ”Halleluja!” medan församlingen lyfter sina händer i lovsång till elgitarrer och trummor. Mångfalden i de uttrycksformer som används bland Guds folk är för vissa en skönhet, för andra ett hot.

Men frågorna smyger sig på: Får en gudstjänst se ut hur som helst? Är denna mångfald något som Gud har menat, eller är det människorna som själva tänker ut mångahanda funder? Hur bör en kristen gudstjänst se ut? Svaret på dessa frågor söker vi naturligtvis först och främst i den heliga Skrift och då särskilt bland Nya Testamentets brev som berättar om församlingslivet bland de första kristna, de som blev undervisade av apostlarna, de män som Jesus speciellt utvalt och undervisat för att fungera som hans representanter efter hans himmelfärd. Det heter ju att ”floden är renast närmast källan”.

Men en läsning av Nya Testamentets brev visar att detta i sig inte är nog för att bringa fullständig klarhet i de första kristnas liv och leverne, eftersom apostlarna förutsätter många outtalade bruk i församlingslivet som för oss tvåtusen år senare är svåra att rekonstruera. Vi behöver vidga vårt perspektiv utanför Bibelns pärmar och även beakta den levande tradition som levde vidare i församlingarna efter apostlarnas död, under den spännande era i kyrkans historia som kallas fornkyrkans tid.

Syftet med denna blygsamma uppsats är inte att försöka sig på någon fullständig och teologiskt underbyggd motivering till det ena eller andra gudstjänstbruket, utan mer att komma med ett bidrag till samtalet kring våra gudstjänsters utformning genom att skissa upp liturgins framväxt under de två första århundradena av kyrkans tidsålder. Fokus ligger på söndagens huvudgudstjänst, men även andra detaljer om sammankomster under veckorna refereras i mån av påträffande. Större högtider som dop eller påskfirande ligger dock utanför ramen för denna uppsats.

Metod

Den berömda gemenskapen i fornkyrkans församlingar, om vilken till och med de icke-troende vittnade ”Se hur de älskar varandra!”, ligger ohjälpligt utom räckhåll för oss moderna människor tvåtusen år senare. De första kristnas tid är svunnen, och dammet har lagt sig över martyrernas och kyrkofädernas ben. Men liksom urtidens Abel talar de ännu, genom de skrifter som efterlämnats och kopierats av kärleksfulla händer tills de nått också oss på 2000-talet.

De fornkyrkliga skrifter som anses mest relevanta för det valda ämnet är Apostlagärningarna, Första Korinthierbrevet, Didache, Plinius brev till kejsar Trajanus, Den första apologin av Justinus Martyren samt Den apostoliska traditionen av Hippolytus (citaten ur Didache, Plinius och Justinus är i författarens egen översättning, i det sistnämnda fallet endast från engelskan). Genom dessa skrifter får vi göra nedslag ungefär vart femtionde år på olika platser i Romarriket och se vilken bild av den kristna gudstjänsten som framträder.

Men för att förstå trädet under vars grenar himmelens fåglar flockas och bygger bo, måste vi dock lära känna den mylla ur vilken det är sprunget: kyrkans judiska rötter.

Synagogan: den kristna gudstjänstens judiska rötter

När Guds verklighet steg in i vår och den utlovade Frälsaren uppenbarades, trädde han fram i Israels land som Jesus Kristus, Davids son och telningen från Isaï avhuggna stam. Det var det judiska folket som Gud hade utvalt just för detta ändamål. Vår Herre var jude, hans efterträdare apostlarna var judar och den församling som skapades på den första pingstdagen år 33 bestod till 100% av judar, både infödda och proselyter.

Historik

Det judiska gudstjänstlivet hade under nationens storhetstid kretsat kring de offer som frambars först i det tabernakel som Mose konstruerade och sedan i templet som David byggde i Jerusalem. Detta tempel var den enda plats där offer fick framföras till Israels Gud (se 5 Mos 12), och därför var Jerusalems förstörelse 587 f. Kr. och deporteringen av folket till Babylon en ofattbar katastrof för folkets andliga liv. Hur skulle man nu få försoning för sina synder, när det inte gick att frambringa några offer? Hur skulle man alls tillbe Herren?

I denna miljö, menar traditionen och många forskare¹, uppstod *synagogan* (grekiska för ”sammankomst”) som en ersättning för den förlorade tempelgudstjänsten. Man möttes varje sabbat för bön och läsning av de heliga Skrifterna, och istället för offren blev nu istället Lagen fokus för folkets religiösa liv. Detta fann man också stöd för i Skrifterna, där offrens betydelse under århundradenas gång tonats ner till förmån för bön och rättfärdigt leverne. När kung David var på flykt och inte kunde nå templet i Jerusalem bad han: ”*Låt min bön gälla inför dig som ett rökoffer, mina lyfta händer som ett aftnonoffer*” (Ps 141:2), och profeten Samuel hade dessförinnan läxat upp kung Saul med orden: ”*Har HERREN samma glädje i brännoffer och slaktoffer som att man hör HERRENS röst? Se, lydnad är bättre än offer och hörsamhet bättre än det feta av baggar*” (1 Sam 16:22).

När folket sedan kunde återvända ur fångenskapen och bygga upp Jerusalem igen, fick detta andra tempel därför aldrig den betydelse som det första haft. En stor mängd judar bodde fortfarande spridda över de omkringliggande länderna, varför det uppstod en parallell ordning med såväl templets offerceremoni som synagogans skriftutläggning. Som upphovsman till synagogans gudstjänstordning anger traditionen den skriftlärde Esra, som verkade runt 450 f. Kr. Bibeln ger ett exempel på en friluftsgudstjänst under hans ledning:

Esra öppnade boken inför allt folkets ögon, ty han stod högre än allt folket. Och när han öppnade den, reste sig allt folket upp. Esra prisade HERREN, den store Guden, och allt folket svarade honom med uppräckt händer: ”Amen, Amen!” Och de böjde sig ner och tillbad HERREN med ansiktet mot marken... och leviterna undervisade folket i lagen, medan folket stod där, var och en på sin plats. De läste ur boken, ur Guds lag, och utlade texten tydligt så att man förstod det som lästes.

(Neh 8:5-8, SFB)

Nytestamentlig tid

I den ovanstående bibeltexten finner vi de element som sedan skulle komma att dominera synagogsgudstjänsten: lovprisning, textläsning och predikan. Synagogan var till skillnad från templet en lekmanarörelse där folket fick ta aktiv del i gudstjänsten. Den som ledde

¹ Jungmann (1959), sid 71.

församlingen i bön behövde enligt rabbiniska skrifter² inte hålla sig till de fasta skrivna formuleringar som ändå fanns, utan uppmuntrades snarare att be med egna ord över det givna ämnet.

Lärda besökare var också välkomna att fylla rollen som uppläsare och utläggare. Detta omvittnas i Nya Testamentet, särskilt i den välkända texten om Jesu predikan i Nasarets synagoga (Luk 4:16-30), och Paulus använde gärna detta tillfälle för att förkunna Jesus som den utlovade Messias för de ännu icke troende judarna i de städer han passerade:

På sabbaten gick de till synagogan och satte sig. Efter läsningen av lagen och profeterna lät synagogsföreståndarna hälsa dem: Bröder, om någon av er har ett ord av tröst och förmaning till folket, så säg det. Då reste sig Paulus, gav tecken med handen och sade...

(Apg 13:14-16)

Nya Testamentet: glimtar av den urkristna gudstjänsten

När kristna församlingar började växa fram över Medelhavsvärlden där aposteln Paulus drog fram började de i allmänhet som en grupp inom den lokala synagogan. Några tog till sig budskapet om den lidande Messias medan andra avvisade det våldsamt, vilket brukade leda till att synagogan splittrades så att de Jesustroende fick gå sin egen väg. Aposteln Johannes berättar att sådant kunde hända även på Jesu tid: *"Redan då hade judarna kommit överens om att den som bekände Jesus som Messias skulle uteslutas ur synagogan"* (Joh 9:22).

För dessa grupper, sammansatta av både etniska judar och icke-judiska sympatisörer (så kallade "gudfruktiga" som tillbett i synagogan men inte tagit steget att omskära sig), var det naturligt att fortsätta använda synagogans mall för hur en gudstjänst skulle se ut: bön, skriftläsning, predikan. De såg det ju inte som att de bytt religion och övergett den urgamla tron på Israels Gud, istället hade de funnit nyckeln till Skrifternas ofta dunkla profetior: Jesus Kristus, uppfyllelsen av alla Guds löften. De såg sig som sanna judar i invärtes måtto (Rom 2:29), omskurna med hjärtats omskärelse genom dopet i den helige Ande (Kol 2:11-12), och Jerusalemförsamlingens ledare Jakob talar naturligt om den kristna gudstjänsten som en *synagogé* (Jak 2:2, översatt som "synagoga" i NT-81 och "sammankomst" i SFB).

Husförsamlingsrum från 200-talet i välbärgad kristens hem, med dopgrav till vänster och delvis bevarade väggmålningar till höger.

² Enligt Jungmann (1959), sid 70.

Den helige Andes närvaro

Den kristna gudstjänsten rymmer dock en dimension som ditintills varit okänd i synagogan: den helige Andes utgjutelse, vilket gav gudstjänsten ett övernaturligt stråk av liv och kraft. Aposteln Paulus sade: *”Guds rike består inte i mat och dryck utan i rättfärdighet och frid och glädje i den helige Ande. Den som tjänar Kristus på det sättet behagar Gud och håller provet inför människor”* (Rom 15:17-18).

Den skrift i Nya Testamentet som ger oss flest detaljer både om den helige Andes gåvor och om den urkristna gudstjänsten är Första Korintierbrevet (ca 55 e. Kr.), där aposteln Paulus brevlades försöker bringa ordning i Korintförsamlingens kaotiska sammankomster. När man läser brevet framgår det tydligt att församlingen väntade sig att gudstjänsten skulle innebära mer än att man kom inför Gud, läste sina föreskrivna repliker och gick hem igen. Man mindes Herren Jesu löfte *”där två eller tre är samlade i mitt namn, där är jag mitt ibland dem”* (Matt 18:20) och räknade med hans påtagliga närvaro. Denna manifesterades genom den helige Andes gåvor som getts till församlingens olika medlemmar och genom vilka han kommunicerade med sitt folk. Även om brevet inte innehåller någon systematisk mall för hur gudstjänsten såg ut, kan man ändå få en ungefärlig uppfattning om detta genom att läsa det ur det fjortonde kapitlet:

Men om alla profeterar och en som inte tror eller förstår kommer in, då blir han avslöjad av alla och dömd av alla. Hans hjärtas hemligheter uppenbaras, och han faller ner på sitt ansikte och tillber Gud och ropar: ”Gud är verkligen i er!”

Hur skall det då vara, bröder? Jo, när ni samlas har var och en något att ge: en psalm, ett ord till undervisning, en uppenbarelse, ett tungotal, och en uttydning. Låt allt bli till uppbyggelse.

Om någon talar tungomål, får två eller högst tre tala, och då en i sänder, och någon skall uttyda det. Men om det inte finns någon som uttyder, skall den som talar tungomål tala i församlingen och endast tala för sig själv och till Gud.

Två eller tre profeter skall tala, och de andra skall pröva det som sägs. Men om någon annan som sitter där får en uppenbarelse, skall den förste tala. Ni kan alla profetera, en i sänder, så att alla blir undervisade och alla blir tröstade.

(1 Kor 14:24-31)

Liksom det var i synagogan ser vi att den nytestamentliga gudstjänsten vilar på lekmännens engagemang. Aposteln Paulus föreskriver en mötesordning där tillbedjarnas olika andliga gåvor får komma till uttryck. Var och en har något att bidra med, utifrån de gåvor som den helige Ande har fördelat till var och en som genom dopet inlemmats i församlingen.

De mest märkbara av dessa gåvor är de direkta tilltalen från den helige Ande, vilka gavs antingen i klartext genom uppenbarelse eller som dunkelt tungotal på främmande språk som behövde uttolkas. Det gick inte att sitta säker och oberörd inför det profetiska ordet, ingivet av honom som överbevisar världen om synd, rättfärdighet och dom (Joh 16:8) men verkar med församlingens uppbyggelse, uppmuntran och tröst som mål (1 Kor 14:3).

Man har idag skilda åsikter om vari detta profeterande bestod. Icke-karismatiska traditioner har ibland satt likhetstecken mellan profeterande och predikan, men i vilket fall innebär profeterande att dela något man uppfattat från den helige Ande. Det stod tydligen öppet för vilken församlingsmedlem som helst att begära ordet och profetera, så länge det skedde värdigt och med ordning. Frågan ifall även kvinnor fick göra detta har varit en het stridsfråga

inom kristenheten, i det fjortonde kapitlet tycks aposteln Paulus förbjuda det medan han i det elfte kapitlet förutsätter att kvinnor kunde tala profetiskt och leda församlingen i bön, så länge de genom att täcka huvudet visade att de ställde sig under församlingens ledarskap³. Denna fråga faller i vilket fall utanför ramen för denna uppsats.

Musik

Bland momenten i gudstjänsten som aposteln räknar upp finns också *psalmen*, ett ord som på grekiska betyder ”sång till stränginstrument” men i detta sammanhang troligen särskilt syftar på Gamla Testamentets sångskatt i Psaltaren. I församlingarna skrevs också nya sånger med specifikt kristet innehåll – vissa stycken i Nya Testamentet anses vara fragment ur sådana kristna lovsånger, men det är svårt att avgöra med säkerhet⁴.

Aposteln uppmanar i vilket fall församlingarna: ”Undervisa och förmana varandra med psalmer, hymner och andliga sånger och sjung med tacksamhet Guds lov i era hjärtan” (Kol 3:16, se även Ef 5:). Vi ser sångernas dubbla funktion av att dels förmedla undervisning och uppmuntran till åhörarna och dels bära församlingens tillbedjan till Gud. Återspeglas kanske dessa två aspekter i apostelns ord ”Jag vill lovsjunga i anden, och jag vill också lovsjunga med förståndet” (1 Kor 14:15)? Några närmare detaljer om hur mycket man sjöng och när i gudstjänsten det skedde framgår dock inte. Av formuleringen att någon ”har en psalm” (1 Kor 14:26, grundtexten) kan vi emellertid sluta oss till att solosång var vanligt i den nytestamentliga församlingen.

Nattvarden

Förutom den helige Andes gåvor finns det särskilt ett moment som utmärker en specifikt kristen gudstjänst, nämligen *nattvarden* som också kallas *eukaristi* (grekiska *eucharistía* = ”tacksägelse”) eller *Herrens måltid* (latin *dominicum* = ”tillhörande Herren”). Den allra första nattvarden var den judiska påskmåltid som Herren Jesus åt tillsammans med sina apostlar kvällen innan han gick till korset, och även under resten av det första århundradet skulle nattvarden firas som en hel måltid.

Judisk påskmåltid som den ser ut idag

Hur såg då denna nattvardsmåltid ut? Jungmann (1959) menar att apostlarna inte upprepade hela den omständliga påskritualen varje gång de skulle fira nattvard, eftersom den judiska lagen, som de fortfarande följde, förbjöd detta utom just vid påsktiden. Istället fanns det en annan återkommande judisk måltidsritual som till sin form påminde om en nedbantad version av påskmåltiden, nämligen *sabbatsmåltiden* som firades i judiska familjer varje fredagkväll. Det var inte ovanligt även bland judar att använda denna måltidsritual när vänner samlades.

³ Jämför 1 Kor 11:4-5 med 14:34-35.

⁴ Stycken som varit på förslag är Ef 5:14, Fil 2:6-11, 1 Tim 3:16. Helt säkert är att Marias, Sakarias och Symeons lovsånger (Luk 1:46-55, 1:67-79, 2:29-32) har sjungits och sjungs än idag vid klostrens tideböner.

Måltiden inleddes med att husfadern tog en brödbit och bad en välsignelsebön⁵: ”Lovad vare du, Herren vår Gud, världens konung, som låter jorden frambringa bröd”. Därefter bröt han brödet och delade ut bitarna till gästerna som ett uttryck för gemenskapen kring bordet. Denna ritual fanns alltså redan bland judarna, men det nya som Herren Jesus lade till var en förståelse av gemenskapens grund genom att likställa det sönderbrutna brödet med sin kropp som var på väg till korset.

Efter måltiden kom ett moment som kallades *välsignelsens bägare*, vilket motsvarar den kristna bordsbönen före maten. Husfadern lyfte en bägare vin och bad en tackbön, som vid den längre påskmåltidsritualen innebar tacksägelse inte bara för maten utan även för räddningen ur Egyptens land och de fortsatta välgärningarna under Israels folks historia. Vid den kristna nattvarden kom dock ”bägaren efter måltiden” snart att förläggas till brödsbrytelsen vid måltidens inledning, menar Jungmann, så att både bröd och vin helgades samtidigt innan man tog emot det till Herrens åminnelse.

Söndagen

Hur ofta möttes då de första kristna för sådana sammankomster? Apostlagärningarna berättar om den första tiden, när Andens eld blossade stark i kristtrognas bröst: ”*Varje dag var de endröktigt tillsammans i templet, och i hemmen bröt de bröd och höll måltid med varandra i jublande, innerlig glädje*” (Apg 2:46). Att denna brödsbrytelse innebar en sakramental åminnelse av Herren Jesus och inte bara socialt umgänge antyds av Paulus ord: ”*Brödet som vi bryter, är det inte gemenskap med Kristi kropp?*” (1 Kor 10:16).

Snart blev dock *söndagen* den särskilda dag då de kristna samlades till gudstjänst. Lukas berättar: ”*Dagen efter sabbaten hade vi samlats för att bryta bröd. Paulus, som skulle resa nästa dag, talade till bröderna...*” (Apg 20:7). I grundtexten syns det dock ännu tydligare att söndagsnattvard var det vanliga, genom att brödsbrytelsen är inskjuten i en bisats och förutsätts vara känd: ”*På dagen efter sabbaten, när vi var församlade för att bryta bröd, talade Paulus...*” (egen översättning).

Söndagen blev en dag speciellt helgad åt Herren Jesus (med namnet *kyriaké* = ”Herrens dag”, Upp 1:10), framför allt på grund av hans uppståndelse tidigt på söndagmorgonen. I de kristna församlingarna blev söndagen först ett komplement och sedan gradvis en ersättning för den judiska sabbaten som ägde rum på lördagen.

Det tredje stället i Nya Testamentet som särskilt nämner söndagen återfinns i Första Korintierbrevet, som genom sin praktiska karaktär är rikt på upplysningar av det slag som vi särskilt eftersöker för denna uppsats. Paulus uppmanar församlingen till något som återspeglas i våra dagars kollekt: ”*På första veckodagen skall var och en av er hemma lägga undan och samla ihop vad han lyckas spara*” (1 Kor 16:2). Dessa pengar skulle användas för att avhjälpa svält bland de kristna i Jerusalem, men vi kan inte veta ifall en sådan insamling var regel även efter att detta omedelbara behov hade blivit avhjälpt.

Slutligen kan vi säga om första århundradets gudstjänstliv att det framgår av Nya Testamentet att de troendes gemenskap inte inskränkte sig till två timmar varje söndagmorgon. Hebréerbrevet förutsätter att de troende kände varandra och möttes ofta under veckorna:

⁵ På grekiska är ”lovprisning” och ”välsignelse” samma ord, *eulogía*, medan vi på svenska brukar se lovprisning som riktad till Gud och välsignelse till människor.

”Uppmuntra varandra i stället varje dag, så länge det heter i dag, så att ingen förhäradas genom syndens makt att bedra” (Heb 3:13).

Didache: Karismatisk landsortsförsamling (90 e. Kr.?)

Vi evangelikala kristna som så starkt betonar Bibelns särställning kan lätt få för oss att allt som är värt att veta om församlingsgemenskap står att finna mellan dess pärmar. Men kyrkans historia tar ju inte slut i och med att Nya Testamentets skrifter står färdiga, utan likt en levande organism har den vuxit och utvecklats ända fram till våra dagar. Det kanske tidigaste utombibliska vittnesbördet till denna utveckling är en omdiskuterad skrift som kallas *Didache*, vilket är grekiska för ”läran” (det fullständiga namnet är ”Herrens lära till hedningarna genom de tolv apostlarna”).

En vanlig åsikt bland forskare är att denna skrift har kommit till bland hednaförsamlingar i de syriska byarna under senare delen av det första århundradet, fast en radikal syn (Swett, 1998) tar titeln ”Apostlarnas lära till hedningarna” bokstavigt och ser skriften som resultatet av apostlamötet i Jerusalem år 49 e. Kr. (se Apg 15), vilket skulle göra *Didache* äldre än Nya Testamentets böcker!

Hur som helst omfattar skriften kanske fem A4-sidor och är uppdelad i två delar: dels en moralisk vägledning utifrån Bergspredikan (där bland annat abort förbjuds), och dels en kyrkoordning med korthuggna instruktioner för dop, bön, fasta, tiondegivande, prövning av profeter och lärare och mycket annat.

Nattvarden

För vår undersökning är det dock styckena om söndagsgudstjänsten och nattvarden som är de mest intressanta, och de citeras nedan i sin helhet:

När ni har samlats på Herrens söndag, bryt bröd och fira nattvard efter att först ha bekänt era överträdelser, så att ert offer är rent. Den som har en tvist med sin kamrat ska inte komma samman med er förrän de försonas, så att inte ert offer blir vanhelgat. Ty detta är det som Herren sade: ”På varje plats och tid ska ett rent offer bäras fram åt mig, ty jag är en väldig Kung, säger Herren, och mitt namn är härligt bland hedningarna.”

[...]

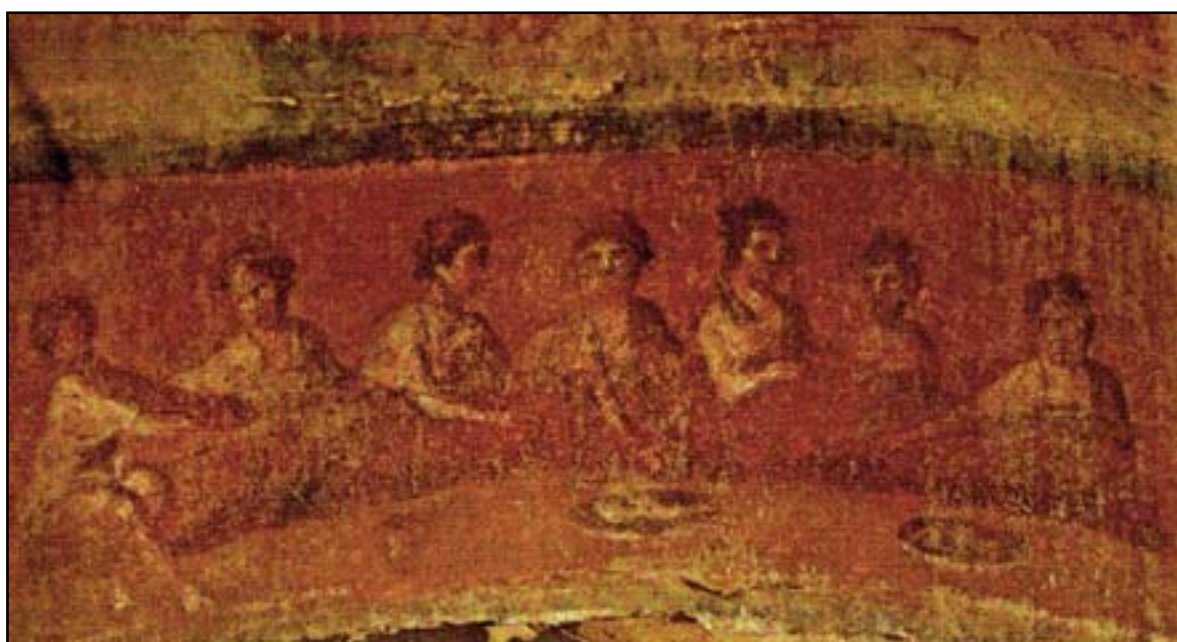
Vad gäller nattvarden, ska ni tacka för nattvarden så här. Först för bågaren: ”Vi tackar dig, vår Fader, för din tjänare Davids heliga vinstock som du har uppenbarat för oss genom din tjänare Jesus. Din är äran i evighet.” Och för brödet: ”Vi tackar dig, vår Fader, för det liv och den kunskap du har uppenbarat för oss genom din tjänare Jesus. Din är äran i evighet. Liksom detta bröd var spritt över bergen och sammanfördes till ett, sammanför så din församling från jordens ändar in i ditt rike. Ty din är äran och kraften genom Jesus Kristus, i evighet.” Ingen ska äta eller dricka av er nattvard utom de som är döpta i Herrens namn. Ty även om detta har Herren talat: ”Ge inte det heliga åt hundarna.”

Och när ni har blivit mätta, tacka så här: ”Vi tackar dig, helige Fader, för ditt heliga namn som du har låtit bo i våra hjärtan, och för den kunskap, tro och odödlighet som du har uppenbarat för oss genom din tjänare Jesus. Din är äran i evighet. Du, Herre Allhärskare, har skapat allt för ditt namns skull. Både mat och dryck har du skänkt åt människorna till njutning för att de ska tacka dig. Och åt oss har du skänkt andlig mat och dryck, och evigt liv genom din tjänare. Framför allt tackar vi dig för att du är mäktig. Din är äran i evighet. Herre, kom ihåg din kyrka, rädda henne från all ondska och fullkomna henne i din kärlek. Samla henne, den helgade, från

de fyra vindarna in i ditt rike som du har förberett för henne. Ty din är kraften och äran i evighet. Låt nåden komma, och låt denna värld försvinna. Hosianna åt Davids Gud! Om någon är helig må han komma. Om någon inte är det må han omvända sig. Maranata, amen.” Men profeterna ska ni låta tacka så mycket de vill.

(Didache kap 15, 9 och 10)

Vi ser att söndagsgudstjänst är regel och dessutom att nattvarden står i centrum – det är det enda momentet i gudstjänsten som omnämns. En kristen gudstjänst utan nattvard var tydligen otänkbart, eftersom den vittnar både om ”det liv och den kunskap” som vi fått genom Herren Jesus och om den nya gemenskap som lyser fram i församlingen. Man såg det som viktigt att denna gemenskap inte fick brytas, utifrån Herrens ord i Bergspredikan: ”*Därför, om du bär fram din gåva till altaret och där kommer ihåg att din broder har något emot dig, så lämna din gåva framför altaret och gå först och försona dig med din broder, och kom sedan och bär fram din gåva*” (Matt 5:23-24).

Agape, kristen församlingsmåltid. Mosaik från antiken.

Nattvarden är ännu en hel måltid (en *agape* eller ”kärleksmåltid”, se Jud 12) som öppnas genom att man uttalar tacksägelsen över både bröd och vin i början av måltiden. De äter tills de ”har blivit mätta”, varpå man precis som vid den judiska sabbatsmåltiden ber en längre tackbön. Noakes (1992) menar dock att den verkliga nattvarden i sakramental mening följde efter den avslutande ”liturgiska dialogen” som skiljer ut dem som är heliga (alltså döpta) från dem som inte är det. I så fall skulle det vara ett steg på den väg som lett fram till dagens stiliserade nattvardsmåltid, men det tycks inte ha något stöd i texten eftersom den inledande bönen utestängde odöpta även från den verkliga måltiden.

Skälet till att man velat se måltiden i Didache som något annat än den heliga nattvarden är att det i bönerna inte nämns någonting om instiftelseorden eller Herrens kropp och blod. Jungmann (1959), som också har denna syn, kommenterar dock att detta skulle kunna bero på att instiftelseorden var så kända att de förutsattes utan att skrivas ut.

En annan förklaring kunde vara att Didache tillkommit i en avvikande gren av den dåvarande kristenheten som inte fäste sig vid Jesu korslidande och försoningsdöd – men varför hänvisar

författaren i så fall ständigt till Matteusevangeliet, som innehåller instiftelseorden ”detta är mitt kropp”⁶ Det är också möjligt att uttolkningen av brödet och vinet som Kristi kropp och blod var en hemlighet som endast meddelades dem som blivit invigda genom dopet. Denna praxis att undanhålla de djupare sanningarna tills sökaren var mogen att ta emot dem var mycket vanlig bland dåtidens religiösa rörelser, de så kallade mysteriereligionerna, och vi vet av kyrkohistorien att detta stundtals influerat även den kristna kyrkan.

I vilket fall kan vi endast dra våra slutsatser utifrån denna skrivna form av nattvardsbönen. Efter bönen finns dock det intressanta tillägget ”Låt profeterna tacka så mycket de vill”, vilket tyder på att det under dessa dynamiska dagar i Andens tidsålder fanns utrymme för spontanitet utöver de färdigskrivna bönerna. Meningen kan dock även översättas så som Kirsopp Lake uttrycker det, ”Låt profeterna fira nattvard hur de vill” (på grund av dubbeltydigheten i ”eukaristi” som betyder både nattvard och tacksägelse), vilket skulle innebära att den föreskrivna nattvardsordningen är ett genomtänkt förslag att användas ifall inte Anden leder profeterna att göra på något annat sätt.

Lärare och undervisning

Även om stycket om söndagsgudstjänsten talar endast om nattvarden har Didache inte alls någon låg syn på ordet och förkunnelsen, vilken helt enkelt förutsätts äga rum under gudstjänsten. På övriga ställen finns nämligen talrika referenser till lärare, undervisning och prövning av dessa, och i den moraliska delen återfinns följande uppmaning som vackert tecknar ordets centralitet:

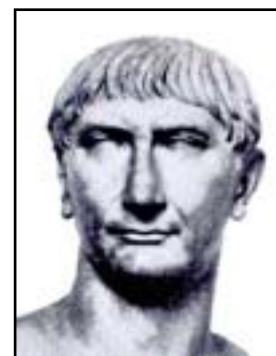
Mitt barn, den som talar Guds ord till dig ska du komma ihåg både natt och dag: hedra honom såsom Herren – ty där Herradömet förkunnas, där är Herren. Sök varje dag upp de heliga för att finna vila genom deras ord.

(Didache 4:1-2)

Även här i Didache inskräps vikten av att de troende har gemenskap under veckan för att finna vederkvickelse i vardagslunken, även om det inte sägs något om formerna för detta delande av varandra livsväg.

Plinius brev: Hemliga sammankomster (112 e. Kr.)

Vårt nästa nedslag i gudstjänstens utvecklingshistoria är en skrift författad av en man som själv stod utanför kyrkans gemenskap, nämligen Plinius den yngre som var ståthållare i Bitynien (norra Turkiet) år 112 e. Kr. Han skrev ett brev till kejsar Trajanus för att få råd om hur han skulle hantera de många kristna som han hade låtit arrestera (han hade redan torterat två diakonissor och avrättat en hel del andra, frågan gällde hur nådig skulle vara mot dem som avsvor sig sin tro).

Kejsar Trajanus

Den del av brevet som är av störst intresse för oss är den kortfattade beskrivning av en gudstjänst som han pusslat ihop under förhörens

⁶ Författaren hänvisar bara till ”evangeliet” i bestämd form, men han citerar stycken som endast återfinns i Matteusevangeliet (till exempel den långa versionen av Fader Vår).

gång och sedan rapporterar till kejsaren. När vi läser denna beskrivning får vi komma ihåg att det rör sig om andrahandsinformation från en källa som inte är helt vänligt inställd, men det kan ändå vara intressant att se vad vi kan lära oss om kristen praxis i fornkyrkan:

De berättade att summan av deras brott eller felsteg var att de brukade träffas på en viss bestämd dag före gryningen, då de växelvis sjöng en hymn till Kristus såsom Gud och förband sig genom en helig ed ("sacramentum") att inte begå några brott utan avhålla sig från allt bedrägeri, stöld och äktenskapsbrott, att aldrig bryta sina löften eller vägra lämna tillbaka något som anförtrots dem. Därefter hade de för sed att skiljas åt och sedan åter församlas för att intaga föda, som dock var vanlig och oskyldig.

Vi ser att gudstjänsten ägde rum på söndagmorgonen innan det blev ljust, eftersom de flesta församlingsmedlemmarna behövde gå till sina arbeten efteråt (söndagen blev inte vilodag förrän år 321, när kejsar Konstantin gjort kristendomen till statsreligion). Dessa nattliga sammankomster, tillsammans med talet om kärlek och att äta någons kött och dricka hans blod, bidrog till att sprida rykten om den kristna kyrkan som en konspiratorisk sekt med lösaktiga orgier och kannibalism.

Förutom söndagmorgonen känner vi också igen musiken och hyllandet av vår Frälsare som sann Gud. Något som dock verkar förbryllande är uppgiften att församlingsmedlemmarna svor en ed att leva rättfärdighet, särskilt i ljuset av att Herren direkt befallt oss att inte svära några eder.⁷ Skulle detta vara ett återkommande moment i gudstjänsten?

Tripp (1992) menar att stycket ovan inte beskriver en vanlig söndagsgudstjänst utan istället ett dop, då den döpte avsvor sig allt samröre med djävulen och hans gärningar för att istället viga sitt liv åt Herren, som älskar rättfärdighet. Då passar ordet "sacramentum" även in på dopets sakrament, även om det nästan säkert används i sin profana betydelse "helig ed" av ståthållaren Plinius.

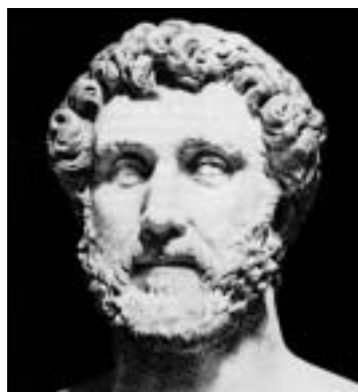
Med denna tolkning passar den gemensamma måltiden in på den första nattvard som man alltid delade efter dopet. Att man skildes åt och sedan åter församlades skulle då bero på att dopet brukade ske utomhus i rinnande vatten, varpå man fick ta sig till församlingslokalen för att inta måltiden.

Men ifall det verkligen rör sig om en söndagsgudstjänst i Plinius' beskrivning, syftar födan antagligen på församlingsmåltiden ("agape") som vid denna tid hade börjat skiljas från själva firandet av den heliga nattvarden, menar Jungmann (1959). Måltidsgemenskapen flyttades till söndagkvällen, medan man på söndagmorgonen lade större vikt vid nattvardens helighet som Kristi kropp och blod. Alla bord försvann utom ett, "Herrens bord" eller altaret, där församlingsledaren ledde gudstjänsten och nattvardsfirandet medan församlingen stod runt omkring i tillbedjan inför Gud. Vi börjar närma oss den kyrkliga gudstjänsten så som vi känner den idag.

⁷ Matteusevangeliet 5:33-37

Justinus: Den första gudstjänstbeskrivningen (156 e. Kr.)

De hemska förföljelserna med summariska avrättningar av påträffade kristna skulle inte gå oemotsagda. År 156 landade *Den första apologin* på kejsar Pius Antonius' bord, ett digert försvarstal i sextioåtta kapitel av den lärde Justinus som varit sökare i olika filosofier innan han kommit till tro på Kristus, delvis genom det mod som de kristna uppvisade inför den annalkande döden.

Kejsar Antonius Pius

Justinus' skrift är av särskilt värde för oss eftersom han mot försvarstalets slut ger oss den äldsta systematiska beskrivningen av den kristna gudstjänsten som överlevt till våra dagar. Genom denna får vi en god bild av hur gudstjänsten såg ut i Rom på 150-talet e. Kr., tre generationer efter apostlarna:

KAPITEL 65: DOPGUDSTJÄNST

När vi så har badat den som blivit övertygad och instämt i vår lära för vi honom till den plats där de som kallas bröder är samlade, för att gemensamt be uppriktiga böner för oss själva och för den döpte [upplyste] och för alla andra överallt, så att vi, när vi nu har lärt känna sanningen, också genom våra gärningar ska räknas värdiga att befinnas goda medborgare som håller budorden, så att vi blir frälsta med en evig frälsning.

När bönerna är slut hälsar vi varandra med en kyss. Sedan bär man fram bröd och en bägare vin blandat med vatten till brödernas föreståndare. Han tar dem, prisar och ärar skapelsens Fader genom Sonens och den helige Andes namn, och ber en lång tackbön för att vi räknats värdiga att ta emot dessa ting ur hans händer. Och när han avslutat bönerna och tacksägelseerna uttrycker allt folket sitt instämmande genom att säga Amen. Detta ord Amen motsvarar "må så ske" på hebreiska.

Och när föreståndaren har tackat och allt folket uttryckt sitt instämmande, ger de som vi kallar diakoner till alla närvarande att äta av brödet och det vattenblandade vinet över vilka tacksägelsen uttalats, och går dessutom med ett stycke till dem som är frånvarande.

KAPITEL 67: SÖNDAGSGUDSTJÄNST

Och efteråt påminner vi varandra ständigt om dessa ting. Och de av oss som är rika hjälper de behövande, och vi håller alltid ihop, och för allt som vi mottar prisar vi alltings Skapare genom hans Son Jesus Kristus och genom den helige Ande.

Och på den dag som kallas söndag samlas alla som bor i städer eller på landsbygden på en enda plats, och apostlarnas hågkomster eller profeternas skrifter läses så länge tiden tillåter. Sedan, när läsaren har tystnat, undervisar föreståndaren muntligen och uppmuntrar oss att efterlikna dessa goda ting.

Därefter reser vi oss alla upp tillsammans och ber, och liksom vi sade förut hämtas bröd och vin och vatten när vår bön har avslutats. Föreståndaren ber på samma sätt böner och tacksägelse efter förmåga, och folket instämmer med ordet Amen. Man delar ut till var och en och äter det över vilket tacksägelsen har uttalats, och diakonerna skickar en del till dem som är frånvarande.

De som är förmögna och villiga ger så mycket som var och en finner för gott, och det insamlade anförtros föreståndaren som hjälper föräldralösa barn, änkor, dem som genom sjukdom eller av

annan orsak är behövande, fångar och främlingar som bor ibland oss – kort sagt tar han hand om alla som är behövande.

Men söndagen är den dag då vi alla har vår gemensamma sammankomst, eftersom det är den första dagen då Gud förvandlade mörkret och materien och skapade världen, och vår Frälsare Jesus Kristus uppstod också från de döda på den dagen. Han blev nämligen korsfäst på dagen före Saturnus dag (lördag), och på dagen efter Saturnus dag, solens dag, visade han sig för sina apostlar och lärjungar och lärde dem dessa ting, som vi har lagt fram för att studeras av dig.

Gudstjänstens struktur

Av texten ser vi att Justinus beskriver två likartade gudstjänster, dels den särskilda doggudstjänsten och dels den vanliga söndagsgudstjänsten. Båda gudstjänstbeskrivningarna är uppdelade i två delar som lever kvar än idag i de liturgiska kyrkorna, nämligen Ordets gudstjänst med predikan i centrum och Måltidens gudstjänst med nattvarden i centrum. Här följer en mer överskådlig översikt över de olika momenten i Justinus' beskrivning:

Ordets gudstjänst

Skriftläsning

Predikan

Kyrkans förbön

(Fridskyss)

Måltidens gudstjänst

Frambärandet av gåvorna

Nattvardsbön

Måltiden

(Kollekt)

Vid doggudstjänsten har bibelläsningen och predikan utgått till förmån för dopritualen, antagligen dels för att det skulle bli för långt med en full predikan inför dopet och dels för att dopritualen med trosbekännelsen i sig själv är förkunnelse i konkret form. Vi ska inte ägna mer uppmärksamhet åt dopet, utan istället ägna resten av denna uppsats åt att gå igenom Justinus' beskrivning av söndagsgudstjänsten.

Innan vi börjar kan vi dock nämna ett fornkyrkligt bruk som är ovant för oss moderna människor, nämligen *katekumenerna* (grekiska för "en som blir undervisad"). Detta bruk nämns inte av Justinus men är välkänt från andra fornkyrkliga källor, exempelvis kyrkoordningen *Den apostoliska traditionen* som skrevs av prästen Hippolytus 60 år senare och utgör nästa viktiga källa till information om fornkyrkans bruk. Under den följande redogörelsen för Justinus' liturgi kommer paralleller dras till Hippolytus där intressanta likheter förekommer.

Vad gäller katekumenatet berättar Hippolytus att den som visade intresse för kristendomen fick gå som "vuxenkonfirmand" i upp till tre år innan han godkändes för det heliga dopet. Innan han genom dopet blivit fullt invigd i den kristna kyrkan fick han inte delta i fridskyssen eller måltidens gudstjänst, utan efter bönen välsignades katekumenerna och fick sedan lämna gudstjänsten. Vi kan dock inte veta om detta bruk uppstod först efter Justinus' tid eller om han bara ansåg det opassande att ha med i försvarstalet till kejsaren. I vilket fall skriver han på ett

annat ställe i sin apologi att man bara fick äta av nattvarden ifall man trodde, var döpt och levde så som Kristus har befallt.⁸

Ordets gudstjänst

I den del som var öppen för alla intresserade, Ordets gudstjänst, känner vi igen den urgamla synagogsgudstjänsten med sin tredelning av skriftläsning, predikan och bön. Man läste dock inte bara ur ”profeternas skrifter”, vilket är detsamma som Gamla Testamentet, utan även ur ”apostlarnas hågkomster” vilket främst bör ha inkluderat evangelierna men kanske även Paulus brev. Man läser ganska långa stycken och håller på ”så länge tiden tillåter”: eftersom många församlingsmedlemmar komna ur de lägre samhällskikten inte var läskunniga och böcker ändå var dyra och svåra att få tag på, var detta folkets enda chans att få del av bibelordet.

Därefter kommer predikan av ”föreståndaren”, från grekiskans *proestós* som betyder ”han som står främst” eller kanske ”han som står där framme”. Predikan har två funktioner: dels en förklaring så att folket förstår sammanhangen och dels en tillämpning med maning till handling att ”efterlikna dessa goda ting”.

Kyrkans förbön

Direkt efter predikan reser sig församlingen för att be tillsammans, och enligt Justinus är börens huvudämne kraft och hjälp att kunna uppfylla Kristi bud och leva så som han lär, som *”Guds oskyldiga barn mitt ibland ett falskt och fördärvat släkte, bland vilka ni lyser som stjärnor i världen, när ni håller fast vid livets ord”* (Fil 2:15-16). Man ber så för församlingen och särskilt för de nyomvända, men lyfter även blicken utåt och ber för människorna i det omkringliggande samhället. Enligt Noakes (1992) bör man här ha bätt särskilt för kejsaren och världsliga makthavare enligt 1 Tim 2:1-2.

Av Justinus’ redogörelse kan vi inte utläsa vem som kan ha lett denna bön, ifall allt sköttes av föreståndaren eller om det var öppet för vem som helst att leda församlingen i bön, men Hippolytus föreskriver år 214 e. Kr. att församlingen inför bönen ska delas upp i tre grupper: män, kvinnor och katekumener. Denna rörelse i rummet bör ha gjort stämningen informellare och öppnat vägen för enskilda församlingsmedlemmar.

Fridskysen

Nästa moment är något som det under våra dagar skämtats friskt om, nämligen fridskyssen. *”Hälsa varandra med en helig kys”*, uppmanar Paulus⁹ men ger inga detaljerade instruktioner om hur det ska gå till, eftersom han hänvisar till ett bruk som var allmänt i fornkyrkan och därför inte behövde några närmare förklaringar. Hippolytus är noga med att det inte ska förekomma något pussande över könsgränserna (man är ju redan uppdelade i olika grupper), och bland oss blyga nordbor idag har detta moment i den svenskkyrkliga gudstjänsten istället blivit ”Herrens frid” med ett kyskt handslag istället för den sydländska kindpussen.

Fridskysen har en dubbel funktion i gudstjänsten, menar Jungmann (1959): dels sätter man så sigillet på den gemensamma bönen och bekräftar sin enhet som en enda stor familj under allas Gud och Fader, och dels belyser man precis som i Didache behovet av att vara försonade innan man går in i Måltidens gudstjänst för att gemensamt ta emot det heliga sakramentet.

⁸ Justinus Martyren, *Den första apologin*, kapitel 66.

⁹ Denna uppmaning förekommer många gånger i slutet av Paulus brev (Rom 16:16, 1 Kor 16:20, 2 Kor 13:12, 1 Tess 5:26), och används något modifierad även av Petrus (1 Pet 5:14).

”Eftersom brödet är ett enda är vi – fast många – en enda kropp, för alla får vi vår del av ett och samma bröd” (1 Kor 10:17).

Frambärandet av gåvorna

Diakonerna (en blandning mellan kyrkvaktmästare och socialarbetare) bär nu fram bröd och vin blandat med vatten¹⁰ till föreståndaren som en förberedelse för nattvarden. Enligt Laato (19XX) är det detta moment som ligger till grund för vår nutida kollekt, som är infogad i gudstjänsten och inte en frivillig del i slutet som i Justinus’ beskrivning. I fornkyrkan hade man för sed att varje församlingsmedlem skulle föra med sig en offergåva av livsmedel till gudstjänsten, liksom det står skrivet i Gamla Testamentet: *”med*

Urbs aeterna, ”den eviga staden”. Rom, den antika världens medelpunkt, blev också den västliga kristenhetens medelpunkt. Här verkade både Justinus och Hippolytus.

tomma händer skall ingen träda fram inför Herrens ansikte” (5 Mos 16:16). Den som var fattig kunde alltid komma med vatten.

Gåvorna samlades in av diakonerna och bars fram till altaret, där föreståndaren valde ut bröd och vin och vatten för att helgas till nattvard. De resterande matvarorna välsignades och åts gemensamt under församlingsmåltiden efter gudstjänsten, motsvarande dagens kyrkkaffe. Justinus nämner inget om det här, vilket kan tyda på att bruket uppkom först senare i fornkyrkans historia.

Nattvardsbönen

När föreståndaren tagit emot gåvorna av diakonerna, bad han tackbönen som får en mycket framskjuten plats i Justinus’ redogörelse. Han skriver i ett angränsande kapitel att gåvorna ”välsignas genom bön efter [Jesu] ord” så att de inte är ”vanligt bröd och vanlig dryck” utan ”Jesu kropp och blod”. Det verkar dock inte ha förekommit någon direkt epikles¹¹, utan bönens huvudinnehåll är lovprisning och tacksägelse (liksom nattvarden ju kallades ”eukaristi”, alltså tacksägelse).

Till skillnad från våra dagars nattvardsritual stod det föreståndaren fritt att be efter eget hjärta och använda sina egna ord vid nattvardsbönen. Justinus säger att han ber ”efter förmåga”, och denna frihet finns kvar även på 200-talet då Hippolytus skriver:

¹⁰ Det var sed i Medelhavsvärlden att dricka sitt vin utspätt med vatten, vilket nämns i slutet av Andra Mackabéerboken: *”Oblandat vin är skadligt att dricka, och likaså vatten; men liksom vin blandat med vatten rentav blir en välsmakande dryck...”* (2 Mack 15:39)

¹¹ En bön att Gud ska sända den helige Ande över brödet och vinet, så att det blir Kristi kropp och blod. En sådan bön återfinns första gången i Den apostoliska traditionen, kapitel 4:13.

När biskopen uttalar tacksägelse, så som vi sagt tidigare, är det ingalunda nödvändigt att han använder sig av samma ord som vi angivit, som om det gällde för honom att försöka läsa dem ur minnet, när han tackar Gud – utan var och en skall be efter sin förmåga. Om någon kan be så som sig bör och i form av en högtidlig bön, så är detta utmärkt. Men om någon endast ber en kortare och enklare bön, skall ingen hindra honom att göra det. Hans bön måste bara vara sund och renlärig.¹²

När föreståndaren avslutat sin bön ger folket uttryck för sin delaktighet genom att gemensamt säga "Amen". Detta är uppenbarligen viktigt för Justinus, som upprepar det två gånger: det visar att församlingen inte är samlade för att vara passiva åskådare, utan för att delta i ritualen med själ, hjärta och engagemang. En Herre, ett bröd, en kropp – fastän med många lemmar. De troendes nära gemenskap understryks av diakonernas sedvänja att till och med bära med sig en bit av nattvarden till dem som av någon anledning inte kunnat komma till gudstjänsten. En röst från fornkyrkan vittnar: "Utan nattvarden klarar vi oss inte."¹³

Gemenskap

Denna gemenskap verkar ha varit mycket djupare än det söndagsmingel som kan förekomma idag. Justinus vittnar att "Vi håller alltid ihop" och "påminner varandra ständigt om dessa ting", i en gemenskap centrerad kring en gemensam kärlek till den uppståndne Herren och hans eviga rike som brutit in i tiden.

Det verkar inte heller ha varit långt mellan hjärtat och penningpungen - i det otrygga romerska samhället gavs många tillfällen att ge uttryck för den nyväckta kristna kärleken, särskilt som Jesus och hans efterföljare alltid rört sig där livet är som trasigast. Justinus berättar två gånger om hur de som har fått del av denna världens goda delar med sig till dem som av olika anledningar inte har det lika gott ställt – den ena gången i samband med de troendes gemenskap som ett spontant utflöde av Guds kärlek, den andra gången institutionaliserad som *kollekt*.

Denna hade man placerat i slutet efter gudstjänsten istället för att låta insamlandet av de närvarandes pengar uppfattas som ett liturgiskt moment, något som säkerligen väcker frågetecken och fel associationer hos besökare som vill utforska vad en kristen gudstjänst går ut på. Justinus understryker att givandet är frivilligt, att de som ger dels är "villiga" och dels "ger så mycket som var och en finner för gott", eftersom Herren älskar en glad givare mer än motvilliga uppoffringar.

Slutsatser

Vi nu har följt gudstjänstens utveckling från den babyloniska fångenskapens synagoga genom Nya Testamentets församlingar och fram till fornkyrkans framväxande liturgi. Att fortsätta följa den liturgiska historien framåt efter Hippolytus år 214 e. Kr. skulle inte kasta så mycket mer ljus över de frågeställningar som var utgångspunkt för denna uppsats. Vid denna tidpunkt har vi nämligen uppnått en stabil struktur som i stora drag förblir oförändrad i huvudfåran av kyrkans resterande historia. De efterföljande förändringarna mot större högtidlighet och ceremonialism kan förklaras i ljuset av kyrkans ökande världsliga makt efter kristendomens upphöjelse till statsreligion, och hjälper oss inte närmare svaret på frågan hur vår gudstjänst bör se ut för att vara välbehaglig inför Gud, efter det exempel som efterlämnats av Kristus och hans apostlar.

¹² Den apostoliska traditionen, kapitel 9:4-6.

¹³ Uttalades av 200-talsmartyrerna i Abitina enligt Jungmann (1959), sid 13.

Uppsatsen har försökt komma närmare den nytestamentliga gudstjänsten genom att få tag på den outtalade praxis som förutsätts mellan raderna i apostlarnas texter. Detta försökte vi uppnå genom att följa strömmen av urförsamlingens andliga liv under de nästkommande generationerna och analysera de fornkyrkliga skrifter där detta andeliv skjutit upp i dagen och blivit bevarat åt eftervärlden.

En viktig fråga i sammanhang är dock: hur mycket av den färdiga gudstjänstordning vi ser år 156 e. Kr. hos Justinus var likadan ett sekel tidigare i de församlingar som grundades av Paulus och de andra apostlarna, och hur mycket är sådant som uppkommit under tidens gång?

Svaret blir att vi nog kan vara tämligen säkra på att den kristna gudstjänstens moment förekommit även tidigare i denna ordning, tack vare kopplingen till synagogans gudstjänst som bevisats både av vår Herre och av hans apostlar, och dessutom av alla de omvända judar som utgjorde stommen till den kristna kyrkan. Till synagogans skriftläsning, predikan och bön fogades påsk-/sabbatsmåltidens brödutdelning och tackbönen över vinbägaren, efter vår Herres uttryckliga befallning att upprepa detta till hans åminnelse – och då ser vi konturerna av det som senare skulle bli känt under namnet Ordets och Måltidens gudstjänst.

En annan och svårare fråga, som uppkommer vid läsningen av de senare, mer detaljerade gudstjänstordningarna som exempelvis Hippolytus', är om vi 2000-talsmänniskor överhuvudtaget BÖR efterlikna dessa uråldriga former som växt fram i en kulturell miljö som är så annorlunda jämfört med vår. Är Nya Testamentets beskrivningar av gudstjänsten medvetet oprecisa för att Kristi liv ska inkarneras på nytt i varje ny tid och kultur, eller bör vi hålla fast vid traditionerna och föra vidare endast det som vi själva har tagit emot från våra fäder? Hur mycket av de bruk som växt fram i kyrkan efter Nya Testamentets tid är inspirerade och påbjudna av den helige Ande, och hur mycket är öppet för spontanitet och frihet att finna nya uttrycksformer?¹⁴ Vill Gud att vi ska vara hans barn som har vår lek inför hans ansikte, eller bjuder Guds helighet att vi förrättar vår andliga prästtjänst inför honom på ett värdigt sätt?

De olika traditioner som idag återfinns inom Kristi heliga och allmänliga kyrka besvarar dessa frågor på olika sätt, utefter en skala med kanske de ortodoxa kyrkorna i ena ändan och Vineyardförsamlingarna i den andra. Det faktum att vi kan finna Kristuslika gudsmän fulla av Andens frukt i samtliga traditioner visar att vi bör besvara dessa frågor på ett ödmjukt sätt, i respekt för den mångfald som livets Ande har frambringat. Må vi alla finna vår egen plats i Guds rike och prisa vår Herre för annorlunda bröder och systrar som vidgar våra ofta så insnävade perspektiv, tills vi alla når fram till enheten i tron och blir helt uppfyllda av Kristus.

¹⁴ När denna fråga väl ställts, bereder den väg för en ännu svårare fråga: hur långt ska relativiseringen dras? Ifall sentida liturgiska ceremonier kan vara kulturellt betingade och färgade av exempelvis det romerska hovets sedvänjor, kan då även Paulus instruktioner till församlingen i Korint vara avpassade för just detta grekiska samhälle? Hur bör vi tillämpa Första Korintierbrevet idag, ska vi kopiera bruken rätt av eller söka de tidlösa principer som inkarnerades i det första århundradets hellenistiska miljö? Men var slutar vi ifall vi väl börjat ifrågasätta?

Litteraturförteckning

Dowley, T (ed), 1990, *The History of Christianity*. Oxford: Lion Publishing.

Hippolytus, 214, *Den apostoliska traditionen*. Stockholm: Katolska bokförlaget.
(i översättning av Andreas Ekenberg, 1994)

Jones, C (ed) , 1992, *The Study of Liturgy*. London: SPCK.

Jungmann, J, 1959, *The Early Liturgy*. Notre Dame, Indiana: Notre Dame Press.

Justin Martyr, 156, *First Apology*. Översatt av Roberts-Donaldson.
<http://www.earlychristianwritings.com/justin.html> (hämtad 030628)

Laato, T, 19XX, *Reformatorisk gudstjänst på Skriftens grund*. XXX: XXX.

Lake, K, 1912, *The Apostolic Fathers*. London: William Heinemann Ltd.

Plinius, 112, *Plinius Traiano Imperatori*.
<http://community.middlebury.edu/~harris/Classics/plinytrajan.html> (hämtad 030717)

Swett, B (1998), *The Didache with comments*.
<http://bswett.com/1998-01Didache.html> (hämtad 030714)

Bibelutgåvor:

Svenska Folkbibeln. Stockholm: XP Media, 1998.

Bibel 2000 Stockholm: Verbum, 1999.